

SEÇKİ HÜQUQU VƏ SEÇKİ SİSTEMİNİN ƏSAS MAHIYYƏTİ

Açar sözlər: konstitusiya, seçki hüququ, seçki prosesi, legitimlik, xalqın iradəsi

Key words: constitution, suffrage, election process, legitimacy, the will of the people

Ключевые слова: конституция, избирательное право, процесс выборов легитимность, народная воля

Giriş

Bəşəriyyət tarix boyu insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının qarşısını almaq üçün idarəetmənin böyük bir praktiki prosesini keçmişdir. Bütün dünya dövlətçilik tarixində bu prinsipə əməl etmək üçün müxtəlif tədbirlərə, üsullara müraciət edilmişdir. Seçki məhz həmin üsullardan biridir. Seçkilər əksəriyyətin iradəsini ifadə etmək baxımından hakimiyyəti legitimləşdirir. Seçkilər vasitəsilə xalq öz nümayəndələrini seçir və suveren hüquqlarını həyata keçirmək üçün onlar arasında mandat bölgüsü aparır. Bu yolla insan və vətəndaşın ən mühüm hüquqlarından biri həyata keçirilir. 10 dekabr 1948 - ci il tarixli “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”ndə qeyd olunduğu kimi, xalqın iradəsi hakimiyyətin əsasını təşkil edir. Məqalədə seçki hüququ və əsas seçki sistemlərinin hüquqi mahiyyətindən bəhs olunmuşdur.

İctimai-siyasi hüquqlar arasında seçki hüququ mühüm və əsas yer tutur. Ona görə ki, vətəndaşların cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında, dövlətin idarə olunmasında iştirak etməsi, siyasi sistemin formalaşması, dövlət orqanlarının legitimliyi kimi vacib məsələlərin həlli məhz bu hüquqdan asılıdır. Bunu nəzərə alaraq Konstitusiyanın 56-cı maddəsi vətəndaşların seçki hüququnu təsbit edir (1). Seçki hüququ özündə üç əsas və başlıca məsələni əhatə edir:

- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının referendumda iştirak etmək hüququnu;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək hüququnu (vətəndaşların seçmək hüququ);
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçilmək hüququnu (vətəndaşların seçilmək hüququ).

Referendumda (ümumxalq səsverməsində) iştirak etməklə vətəndaşlar dövlət və ictimai həyatın ən mühüm və vacib məsələləri barəsində öz iradələrini bildirirlər. Bununla onlar seçki hüququnu həyata keçirirlər. Referendumda iştirak etmək sözün həqiqi mənasında seçki hüququnu həyata keçirmək deməkdir.

Vətəndaşların seçmək hüququ dedikdə, onların prezident seçkilərində. Milli Məclisə (ali nümayəndəli orqana) seçkilərdə iştirak etmək və öz namizədinə səs vermək hüququ- vətəndaşların dövlət orqanlarına seçmək hüququ başa düşülür. Vətəndaşlar yerli özünüidarə orqanlarına (bələdiyyə orqanlarına) seçkilərdə də iştirak edə bilirlər. Vətəndaşların seçmək imkanına aktiv seçki hüququ deyilir. Referendumda iştirak etmək aktiv seçki hüququna aiddir. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları yalnız 18 yaş həddinə çatdıqda aktiv seçki hüququna malik olurlar.

Vətəndaşların seçilmək hüququ dedikdə, onların nümayəndəli orqanlara (həm nümayəndəli dövlət orqanına, həm nümayəndəli yerli özünüidarə orqanına), habelə seçkili vəzifəyə seçilmək hüququ başa düşülür. Söhbət vətəndaşların Milli Məclisə deputat, prezident, bələdiyyə üzvü seçilmək hüququndan gedir. Vətəndaşların seçilmək imkanına passiv seçki hüququ deyilir (2, s. 48).

Seçki hüququ qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Bu cür məhdudlaşdırılma ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsində və müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 12, 13 və 14-cü maddələrində konkret əsaslar nəzərdə tutulmuşdur.

Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslər seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququndan – aktiv seçki hüququndan məhrumdurlar. Məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər, ikili vətəndaşlığı olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları (ikili vətəndaşlıq aradan qalxanadək), xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları (həmin öhdəliklərə xitam verilənədək), ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslərin passiv seçki hüququ yoxdur. Hərbi qulluqçular (hərbi qulluqda olduqları müddətdə), hakimlər (hakim olduqları müddətdə), dövlət qulluqçuları (dövlət qulluğunda olduqları müddətdə), din xadimləri (peşəkar dini fəaliyyət ilə məşğul olduqları müddətdə) tutduqları vəzifələrə görə Milli Məclisin deputatı, Prezident, bələdiyyə üzvü ola bilməzlər (3).

Dünya təcrübəsində seçki hüququnun prinsipləri ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında və müvafiq seçki qanunlarında əks olunmuşdur. Lakin demokratik seçkilər bir neçə ümumi prinsiplərin olmasını nəzərdə

tutur. Seçkilərdə iştirakın prinsiplərinə – ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ prinsipləri, eləcə də səsvermənin gizliliyi, şəxsi səsvermə, seçkilərdə iştirakın azad və könüllülyü prinsipləri daxildir.

Bərabər seçki hüququ prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş bərabərlik hüququna əsaslanır, vətəndaşların seçkilərdə və referendumda bərabər əsaslarla iştirakını nəzərdə tutur. Bu prinsip hər bir seçici üçün seçkilərin nəticələrinə bərabər təsir etmək imkanını müəyyən edir. Hər bir səsvermə zamanı hər bir vətəndaşın bir səsi vardır və hər bir səs eyni hüquqi qüvvəyə malikdir.

Birbaşa seçki hüququ prinsipi vətəndaşların seçkilərdə namizədin lehinə, referendumda çıxarılan məsələnin lehinə və ya əleyhinə şəxsən səs verməsi hüququdur. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsində birbaşa olaraq müəyyən edilmişdir ki, başqa şəxslərin yerinə səs vermək qadağandır. Başqalarının əvəzinə səs verən və ya bunun üçün şərait yaradan vətəndaşlar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində və ya İnzibati Xətalər Məcəlləsində göstərilən müvafiq məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Səsvermənin gizliliyi prinsipi səsvermə prosesində könər şəxslərin müdaxiləsinə yol verilməməsi, şəxsin səsvermə anında ona öz seçimini hamıdan təcrid olunmuş yerdə təkbaşına həyata keçirmək üçün imkan yaradılması, seçicilərin iradəsinin ifadəsi üzərində hər hansı nəzarətin istisna edilməsi hallarını özündə ehtiva edir.

Şəxsi səsvermə prinsipi birbaşa seçki hüququ prinsipi ilə sıx bağlı olub, seçkilər zamanı səsvermənin hər bir şəxsin yalnız özü tərəfindən həyata keçirilməsinə icazə verildiyini və bu hüququn həyata keçirilməsinin başqa şəxsə etibar olunmasının mümkünsüzlüyünü nəzərdə tutur.

Seçkilərdə (referendumda) iştirakın azad və könüllülyü prinsipi vətəndaşların seçkilərdə və referendumda iştirakın azad və könüllü olmasını, seçkilərdə (referendumda) iştirak edib-etməməklə bağlı Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına təzyiq göstərilməsinin yolverilməzliyini, heç kəsin vətəndaşın öz iradəsini azad ifadə etməsinə mane olmamasını nəzərdə tutur.

Seçkilər hakimiyyəti legitimləşdirir. Onlar vasitəsilə xalq öz nümayəndələrini müəyyənləşdirir və onlara suveren hüquqlarını həyata keçirmək üçün mandat verir. Beləliklə, mühüm insan və vətəndaş hüquqlarından biri reallaşır. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 21-ci maddəsinin 3-cü hissəsində qeyd olunur: “Xalqın iradəsi hökumətin hakimiyyətinin əsası olmalıdır, bu iradə öz ifadəsini periodik keçirilən və saxtalaşdırılmayan seçkilərdə tapmalıdır, hansılar ki, ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında səsvermə azadlığını təmin edən gizli səsvermə və ya başqa ekvivalent formada həyata keçirilməlidir.”

Seçki sistemi – seçkilərin keçirilməsi, səsvermənin nəticələrinin müəyyən edilməsi, seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı qaydalar və seçki münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur. Seçki sisteminin iki əsas növü vardır: majoritar seçki istemi və proporsional seçki sistemi. Majoritar seçki sistemi tarixi planda ən geniş yayılmış, ən çox tətbiq olunan və həm də ən qədim seçki sistemidir. Belə ki, XIX əsrin sonlarına kimi seçki prosesi müstəsna olaraq çoxluq prinsipi əsasında, yəni majoritar sistem əsasında qurulmuşdur. Çoxluq prinsipinə əsaslanan majoritar sistemin («majoritaire» və ya «majorite» fransız sözü olub hərfi mənası «çoxluq» deməkdir) əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, namizədlərdən qanunla müəyyən olunan çoxluğun səsini toplayan seçilmiş sayılır və mandat əldə edir. Bu seçki sisteminin həm üstün (müsbət) və həm də çatışmayan (mənfi) cəhətləri var. Majoritar sistemin ilk və ən üstün cəhəti onun sadəliyi ilə bağlıdır. Burada iki və ya daha çox tərtibat mütləq və ya ixtisaslaşmış majoritar sistemlər istisna olmaqla majoritar sistem daha az maliyyə məsrəfi ilə müşayiət olunur. Bu sistemin üstün cəhətlərindən birini də müəlliflər daha çox personifikasiya olunması, yəni seçici ilə daha sıx əlaqənin olması və seçicinin məhz kimə səs verəcəyini bilməsi ilə əlaqələndirirlər (4, s. 140). Lakin majoritar sistem bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, bunları kölgədə qoya biləcək mənfi cəhətlərdən də xali deyil. Majoritar sistemin əsas, həm də ümumi xarakterli mənfi cəhəti odur ki, burada seçicilərin azlıqda qalan hissəsinin səsi itir və ümumiyyətlə təmsil olunmur. Müsbət cəhəti isə odur ki, burada seçici ilə namizəd arasında birbaşa əlaqə olur, seçici tanıdığı şəxsə səs verir. Majoritar sistem qanunverici orqan daxilində regional maraqların qabarması üçün zəmin yaradır. Mütləq majoritar sistemin müsbət cəhəti isə ondan ibarətdir ki, burada seçilən şəxsin arxasında həqiqi sosial baza dayanır və o, çoxluğa söykənir. Onun mənfi cəhəti budur ki, seçkilərə daha çox xərc çəkilir və birinci turda heç də dərhal nəticə əldə olunmur. İkinci turda isə, bir qayda olaraq, birinci tura nisbətən daha az seçici iştirak edir. Odur ki, ikinci turda, adətən, nisbi majoritar sistem tətbiq olunur. Nisbi majoritar sistemdə isə birinci turda nəticə əldə edilir. Bu, onun müsbət cəhətidir. Mənfi cəhəti isə ondan ibarətdir ki, seçilən şəxs bir çox hallarda azlığa söykənir, çoxluğun iradəsini təmsil edə bilmir, yəni sosial bazası zəif olur. Bu səbəblə də bir çox ölkələr qarışıq seçki sistemini tətbiq edir, yəni hər iki sistemi müxtəlif formalarda realizə edir (5, s. 326).

Majoritar sistemə münasibətdə öz üstünlükləri ilə seçilən sistem proporsional seçki sistemidir. Bu sistem majoritar sistemə münasibətdə qütbədə duran bir sistemdir. Majoritar sistemdən fərqli olaraq, proporsional sistem yalnız çoxpartiyalılıq şəraitində tətbiq olunur və çoxpartiyalı siyasi sistemin və siyasi plüralizm

mühitinin formalaşmasına xidmət edir. Majoritar seçki sistemindən fərqli olaraq, burada seçici konkret namizədə deyil, siyasi partiyaların və ya seçki birliklərinin təqdim etdikləri siyahılardan birinə səs verir.

Majoritar sistemdən fərqli olaraq, proporsional sistem demək olar ki, səs itkisinin qarşısını alır. Belə ki, hər bir siyasi partiya səsvermə zamanı topladığı səslərə uyğun olaraq mandat əldə etmiş olur. Proporsional sistem həm də cəmiyyətdə mövcud olan siyasi qüvvələrin bərabər təmsil olunmasına, siyasi maraqların daha tam şəkildə nəzərə alınmasına təminat verir, siyasi təmsilçiliyə şərait yaradır, çoxpartiyalılığın, siyasi plüralizmin, fikir və söz azadlığının inkişafına ciddi təsir göstərir.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ədəbiyyatlarında proporsional sistem müəlliflər tərəfindən əsasən müsbət cəhətlərlə xarakterizə olunur (6, s. 18). Lakin bu müsbət cəhətlərlə yanaşı, bir sıra çatışmazlıqlar da qeyd olunur. Bu əsasən seçkilərdə çoxlu sayda partiyanın iştirakında, nisbətən xırda partiyaların parlamentdə səsvermənin nəticələrinə müvafiq olaraq mandat alması, nəticə etibarilə mandatların parçalanması və hər hansı bir böyük partiyanın parlament çoxluğunu qazana bilməməsi və stabil hökumət formalaşdırmaq imkanının məhdudlaşması, seçicilərlə namizədlər arasında birbaşa əlaqənin olmaması və seçicilərin partiyalar tərəfindən tərtib olunmuş namizədlər siyahısına səsverməsi kimi məsələləri əhatə edir (7, s. 142).

Nəticə

Yuxarıda seçki hüququ və seçki sistemləri ilə bağlı əsas məsələlərə toxunuldu. Qeyd olunanları ümumiləşdirərək bu nəticəyə gəlmək olar ki, majoritar seçki sistemi özünün daha çox müsbət cəhətləri ilə xarakterizə olunur. Məhz bu səbəbdən bir çox demokratik ölkələr tərəfindən seçki sisteminin bu növü tətbiq olunur. Seçki prosesi qanunvericilik səviyyəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Seçki Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 27 may 2003-cü il tarixli, 461-IIQ №-li Qanunu ilə təsdiq edilmişdir) ilə tənzim edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 83-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi majoritar seçkilərlə formalaşdırılır. Qanunvericiliyə görə, deputatlar nisbi majoritar seçki sistemi üzrə seçilir.

Lakin onu da nəzərdə saxlayaq ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər zamanı majoritar seçki sistemi ilə yanaşı, həm də proporsional seçki sisteminin tətbiqini nəinki məqsədəmüvafiq hesab edirik, bu sistemin tətbiqinin demokratik hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda bir zərurət olmasını qeyd edirik. Əslində proporsional sistemin çatışmazlıqları kimi xarakterizə olunan məsələlərin əksəriyyəti parlamentli idarəetmə forması üçün xarakterikdir. Azərbaycan Respublikasının idarəetmə formasının prezidentli respublika olmasını, respublikamızın proporsional sistemin tətbiqi ilə bağlı yetərinə qanunvericilik və tətbiqi təcrübəsinin mövcudluğunu, proporsional sistemin ləğvindən sonra yetərinə zamanın keçdiyini və bu zaman çərçivəsində respublikamızın sürətli inkişafını, elmi-texniki tərəqqini, elektoratın intellektual səviyyəsinin yetərinə artdığını, seçki qanunvericiliyinin dünya standartlarının tələblərinə cavab verə biləcək dərəcədə təkmilləşdirilməsini, parlamentarizm elementlərinin inkişafı və çoxpartiyalı sistemin bərqərar olmasını nəzərə alaraq, hesab edirik ki, proporsional seçki sisteminin tətbiq olunmasında hər hansı ciddi maneə yoxdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2018. 92 s.
2. Allahverdiyev S.S “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları”. Dərslük. Bakı; “Digesta” nəşriyyatı, 2006, 348 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi // www.e-qanun.az
4. Избирательное право: Учебное пособие. (В.Н.Белоновский и др.), под ред. К.К.Гасанова, В.Н.Белоновского, М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2007, 351 с.
5. Əsgərov Z.A. “Konstitusiya hüququ”. Dərslük. Bakı; Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 760 s.
6. Nəsirov Elşad “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərin hüquqi tənziminin bəzi problemləri” adlı məqalə // www.publish.bsu.edu.az
7. Сравнительное избирательное право: Учебное пособие. М.: НОРМА, 2003. 208 с
8. www.e-qanun.az
9. www.msk.gov.az

Main essence of suffrage and electoral system

Summary

Electoral system is one of the main institutions defined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted in 1995. The right to vote in democratic states is important as one of the main forms of citizen participation in political governance. For this purpose research of suffrage is of utter importance and in order to resolve the main problems in this sphere of law. This article discusses some of the fundamental problems existing in electoral system.

Избирательное право и главное значение избирательной системы

Резюме

Избирательная система один из основных институтов определенных в Конституции Азербайджанской Республики. В демократических странах избирательное право являясь формой участия граждан в политическом управлении обладает важным значением. Вследствие, наблюдается необходимость в изучении института выборов и разрешении проблемных вопросов. В данной статье исследуется несколько основных проблем в выборной системе.

Rəyçi: prof. Ə.Rzayev

Göndərilib: 23.04.2020

Qəbul edilib: 25.04.2020